

הרב יהונתן בלס

בדיקת תולעים - טעם החיוב וגבולותיו - תגובה

בגיליון 72 של אמונת עתיד (עמ' 72-78) הגיב הרב יואל פרידמן על מאמרי (תחומין ל, עמ' 458-471) בעניין חובת בדיקת ירקות, הגדרתה ומשמעותה במציאות ימינו. להלן תגובתי:

ההבחנה בין תולעים ש" מיניה קא רבי" לתולעים ד"אתי מעלמא", והקביעה שגילוי שלוש תולעים בתבשיל ירקות אוסר את התבשיל רק בתולעים מן הסוג הראשון, אינן בגדר חידוש. היא הבחנה המקובלת על גדולי הפוסקים שדנו לאורך הדורות באיסור תולעים בפירות. ביניהם -

- א. **מגן אברהם** (ס' תסז ס"ק יב): " לא אמרינן כן אלא בתולעים דמיניה קא רבו, אבל במלתא דאתי מעלמא - לא".
- ב. **ט"ז יורה דעה** (ס' נז ס"ק כג): "תבשיל שנמצאו בו תולעים דאסור... התם אמרינן דודאי טבע של ירקות זה לגדל בו תולעים".
- ג. **רבי עקיבא איגר** (שו"ת החדשות ס' ב): "דווקא בתולעים, דמגופם קרבי, משום הכי באתחזק הוי בכלל וודאי דעוד רבו".
- ד. **חכמת אדם** כלל לח סי כב: "'דווקא פירות וכיוצא בו דמיניה קא רבי".
- ה. **שו"ת מכתם לדוד** (י"ד ס' ד): "דוקא בירקות הוא דאמרינן הכי היינו כשהתולעים מגופ הירקות, אבל אם התולעים הם מעלמא, אמרינן מה שנמצא הוא שנפל".
- ו. **שו"ת שואל ונסאל** (חלק ה, י"ד ס' סב): "יש להתיר בתבשיל הנזכר ביתושים או שאר מיני תולעים דאתו מעלמא ולא מיניה קא רבו".
- ז. **פרי תואר** (י"ד ס' פד ס"ק כב, מובא בדרכי תשובה ס' פד ס"ק קנו): "כיוון דבירקות הוי התולעים מגופיהו הוא דאסור... לא מחזקינן התבשיל בחזקת מתולעים

בשלושה אלא דווקא בתולעים דמינייהו קא רבו, אבל בתולעים דאתי מעלמא אמרינן רחש שנפל הוא שנמצא".

ח. שו"ת פני-יהושע (יו"ד ח"ב ס' כב): "הדבר ידוע כי התולעים באים מחמת חום הזמן או חמימות הכלי או מתיקות הפרי... ואם כן, כיון שהחזק זה החום או המתיקות שהתליעו שלושה, ודאי התליעו גם האחרים".

ט. שו"ת בנין עולם (אורח חיים סימן כו): "דווקא בדבר שמתהווה מעצמו כמו פירות שדרכם להתליע י"ל כיון שנמצא ג' החזק שטבעו כן י"ל מסתמא יש עוד". מדוע נזקקו פוסקים אלו ואחרים להבחנה זו? כדי להשיב על השאלה ניזכר בשתי מוסכמות:

א. רק מיעוט קטן ביותר של ירק מתולע, מיעוט שלכל הדעות הוא קטן יותר ממיעוט מצוי, הוא בעצמו תולעת (ראה שו"ת הרא"ש כלל כ סימן ג מובא ברמ"א יו"ד ס' פד סעיף ט).

ב. מבחינה הלכתית פרות וירקות שיש בהם תולעים לא נהפכו בעצמם לאיסור (להבדיל, לדוגמה, מהיתר שבלע טעם של איסור); רק התולעים אסורים ולא הפרי או הירק שבו הם נמצאים.

צירוף שתי מוסכמות אלו מלמד שירקות מתולעים רובם היתר, וביניהם נמצא מיעוט לא מצוי של איסור.

אם כן יש צורך לברר מדוע קובעת ההלכה, שאם נמצאו שלוש תולעים בירקות והוסרו, הירקות כולם הם בחזקת איסור עד שבודקים אותם אחד לאחד בדיקה יסודית, ואם זו איננה אפשרית הם אסורים. התשובה לשאלה זו לא יכולה להיות שמציאותם של שלוש תולעים אלה יוצרת חזקה שבירקות נמצאים עוד תולעים (כלשון המגבי הרב יואל פרידמן בעמ' 73: "חזקה שנמצאים בו עוד חרקים"). לא די בחזקה זו – שיש בירקות עוד תולעים, שבכל מקרה אינם אלא מיעוט זניח בתוך הירקות – כדי לאסור את הפרי כולו. הכלל: "הולכים אחר הרוב" פוטר אדם מבדיקת בהמה כדי לגלות אם יש בה טריפות שאינן שכיחות: "אף לכתחילה אין צריך לבדוק כלל... אפילו היכא דאפשר נמי אין בודקין כלל... למיעוט שאינו מצוי לא חששו" (חידושי הרשב"א חולין ט ע"א). "אפילו מדרבנן לא חייבו לחזר ולבדוק" (תורת הבית הארוך בית שני שער שלישי דף לג ע"ב). וכן בבית אדם שער רוב וחזקה אות י – "דין אם סמכין על הרוב במקום דיכולין לברר". לכן גם אם החזקה הייתה מלמדת שיש בין הירקות עוד תולעים, הכלל "הולכים אחר הרוב" קובע שכל כמות של ירקות "שתבוא לדינו" היא מהרוב הגדול, שאיננו תולעת. על עיקרון זה התבסס הרשב"א (שו"ת ח"א ס' קב), וכתב שאין לחשוש לשיבולים שהחמיצו לפני פסח כשנפלו גשמים על התבואה שנערמה בשדות. זאת גם כשאנו יודעים בוודאות שיש

בערימה עוד שיבולים שהחמיצו "שהרי אותן שהחמיצו נתערבו בתוך השאר בתוך דישה" (לשון השאלה שם): "דבר תורה הולכין בכל מקום אחר הרוב... וכל תבואה שתבוא לידנו אנו דנין אותה אחר הרוב, ואין הרוב מחמיצין".

ושמא ירקות שגילו בהם שלוש תולעים הם בחזקת איסור, משום שרואים בהם תערובת של איסור בריה - שאיננו בטל באלף - ברוב היתר? גם זה לא ייתכן. במאמרי הנזכר לעיל (עמ' 460 - 462) מובאים דבריהם של גדולי הפוסקים (ביניהם החתם סופר, רב חיים מבריסק וחכמת אדם) המלמדים שאין בריה 'וירטואלית' - בריה שעל קיומה אנו מסיקים בהסתמך על רוב, או על "איתחזיק איסורא" (חת"ס ביצה ז ע"ב ד"ה כי) או אפילו על וודאות לוגית - "מוכרח להיות" (לשון שו"ת גינת ורדים יו"ד א יג). דין "בריה שאיננה בטלה באלף" קיים רק כשראו אותה מתערבת ברוב היתר.

זאת ועוד: הרי פשוט הוא שירקות שגילו בהם שלוש תולעים אינם אסורים, רק מדין תערובת שמעורב בה איסור בריה. הוכחה לכך היא שגם אם ילכו לאיבוד חלק מהירקות, הירקות שיישארו ימשיכו להיות אסורים. זאת לעומת דינה של תערובת שמעורבת בה בריה, שבה באיבוד חלק מהתערובת - השאר מותר (שולחן ערוך יו"ד קי סעיף ז; ראה במאמרי הערה 18 בעמ' 462).

מי שראה צורך להסביר את ההבחנה בין חיטים שנפלו עליהם גשמים לפני פסח לבין ירקות מתולעים הוא החיי אדם (נשמת אדם הלכות פסח שאלה יח; דבריו מובאים בהרחבה במאמר בעמ' 462 - 463). מסקנת החיי אדם היא שהירקות אסורים לא משום "שיש חזקה שנמצאים בו עוד חרקים" אלא מטעם אחר: גילויים של שלושת התולעים בתבשיל מלמד שהירקות שבתבשיל - שדרך "מיעוט מצוי" של מינם להתליע - מתליעים כעת בפועל, ולכן כל ירק וירק הוא בחזקת איסור:

כיון שנמצא שלושה תולעים או דאתחזק שמגדל תולעים ומיניה קא רבי,
ואם כן כל ירק וירק הוא בחזקה זו, וכל אחד ואחד הוא מן המיעוט המצוי.

מה שאין כן הכא - דאדרבה כל גרעין וגרעין יש חזקה דלא נתחמץ.

ירקות מתולעים אסורים רק משום שהטבע שלהם הוא להתליע, כלשון הט"ז וי"ד ס' נז ס"ק כג): "טבע של ירקות זה לגדל בו תולעים". "מציאתן של שלוש תולעים בירק מלמדת אפוא על איכותו של הירק כולו - שטבעו הוא בשלב זה של התפתחותו, ובתנאים שבו הוא נמצא (חום, רטיבות, מתיקות וכדומה), לגדל תולעים" (מאמרי, עמ' 464) - וכדברי שו"ת פני יהושע (חלק ב ס' כב): "כיון שהחזק זה החום או המתיקות

שהתליעו שלושה, ודאי התליעו גם האחרים" ¹. כשנמצאו בתבשיל שלוש תולעים מסוג "מיניה קא רבי" כל חתיכה של ירק היא בחזקת איסור ולכן אסור לאוכלה מבלי לבדוק אותה כדי להוציאה מחזקתה. דינה דומה לדין שור מועד, אשה קטלנית ולמי שמתו בניה מחמת מילה (מאמרי עמ' 463 הערה 20).

מדברי הפוסקים אנו למדים שטבעו של ירק-מתליע לגדל תולעים חייב להיות כולל וללא מעצורים. כוחו לאסור את הירקות גדול יותר מכוחו של דורס טבעי בעדר שדרס שלושה כבשים ליצור חזקת איסור ודאית שתאסור את הכבשים האחרים. הוא גדול יותר מכוחו של סופר בלתי-מיומן שנתגלו שלוש טעויות בכתיבתו ליצור לספר התורה שהוא כתב חזקת פסול ודאית (מאמרי, עמ' 464 - 465). הוא לא מאפיין כל ירק, שעל פי הסתברות, רבים הסיכויים למצוא בכל כמות מסוימת שלו² חרקים. הוא קיים רק כאשר אופי ההתפשטות של החרקים, בנסיבות הקיימות, משווה את דינם לדין של תולעים ד"מיניה קא רבי" כפי שהבינו הקדמונים בזמנם את התופעה³.

יש קשר אמיץ בין שתי ההלכות: "פירות שדרכן להתליע" (המסתמך, כפי שכותב הרב פרידמן, על "מיעוט מצוי") ו"פירות שהוחזקו למתליעים" (ראה דבריו בעמ' 75). "פירות שדרכן

1. דפסל הפני יהושע תואמים את הכלל של המקור חיים. לשון בעל מקור חיים (ס' תסז ס"ק ה) היא: "לא אמרינן חזקת שלוש פעמים כי אם בדאיכא דבר הגורם, דמסתבר שיהיה כד וההיקש השכלי מחייביהו שיהיה כד... גבי חיטין שצמחו... אין ראייה מודירדו גשמים על אלו שירדו גם כן על המותר". אמנם מים יורדים מלמעלה למטה, ולכן אם נרטבו חיטים בשכבה העליונה של הערמה סביר להניח שגם מתחתיה נרטבו לפחות כמות מסוימת של שיבולים ואין בכך "מקרה" גמור. אך לא די בזה כדי לאסור מכיוון ש"אין ראייה" לכך ו"ההיקש השכלי" לא "מחייבהו".

2. דברי הרב ישראלי ב'התורה והארץ' ג עמ' 151 (המובאים בתגובה בעמ' 77) המתייחסים לשאלה: איזה אחוז הוא 'מיעוט מצוי' אינם, לענ"ד, נוגעים לשאלה שהעלתי במאמרי: לשיטתו של מי שטוען שהבסיס להגדרת פרי 'דרכו להתליע' הוא ההסתברות למצוא חרקים ביחידה מסוימת של פרי, מדוע לא הזכיר אף אחד מהפוסקים מה היא היחידה הקובעת: מנה אישית, מנה משפחתית, הפרי הבודד או יחידה אחרת?

3. לדוגמה: על כרוב כותב 'ערוך השולחן' (יו"ד סי' פד סעיף סב): "ירק קרוי"ט... ראינו שאותם העלים הבדוקים אם לא יחתכו אותם באותו יום להעמידם בכבישה במלח בכלי כנהוג, ואם יניחו את העלין עד למחר יתהוו בהם עוד תולעים". התפשטות כעין זו נראתה בעיני הדורות הקודמים "מיניה קא רבי" וגם היום, אחרי שהמדע גילה שלכל חרק "יש אמא", כללי "מיניה קא רבי" יחולו עליה. טבעו של אותו ירק - כל חלק וחלק שבו - להיפך לתולעת, אם לא היום, אז מחר.

להתליע" הם פירות ש" מיעוט מצו" של מינם מתליע בפועל; ואין הם פירות שב" מיעוט מצו" שלהם יש תולעים "דאתו מעלמא". הסתברות איננה יכולה ליצור איסור, אף לא מדרבנן, מול הכלל: "הולכים אחר הרוב" ו"ביטול ברוב".

עמדתי לא הובהרה דייה בדברי התגובה (והוצגה בצורה שונה בעמ' 73 מאשר בעמ' 72). לדעתי, ההבחנה הקובעת, על פי העקרונות ההלכתיים הבלתי משתנים ולאור הידוע לנו מבחינה מדעית, איננה בין "חרקים אינטגרליים לירק אשר מתפתחים בירק עצמו" או "חרקים שנמשכים באופן טבעי לירק" לבין חרקים אחרים, אלא בין סוגים שונים של התפשטות החרקים בירקות.⁴

תגובתי זו נכתבה בתור תוספת הבהרה לנקודות מסוימות שכתבתי עליהן במאמרי בתחומין ל' והיא אינה באה במקומו. הדברים מוסברים ומפורטים במאמר הנזכר שבו ציטטתי בהרחבה רבה יותר את המקורות. דנתי שם גם בנקודות שלא נגעתי בהן בדבריי כאן, ביניהן האיסור להעלים עין מאיסור. בפרק הסיכום של המאמר בתחומין מוצגות מסקנותיי הלכה למעשה.

בס"ד

4. ראה מאמרי עמ' 466 – 469.